

УДК 81'27-112

РОЛЬ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИХ ПАРАМЕТРІВ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Ольга Курпіль

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
okurpil@yahoo.com*

Стаття засвідчує, що соціолінгвістичний аналіз є неминучим для опису історичного розвитку англійської мови, тому що увага лише до внутрішньосистемних чинників не сприяє адекватному висвітленню питань розвитку мови в діячності. Продемонстровано роль соціолінгвістичних параметрів для висвітлення окремих питань мовної еволюції.

Ключові слова: діячність соціолінгвістика, соціолінгвістичні параметри, горизонтальна та вертикальна диверсифікація мови, мовні контакти, соціолекти.

Оскільки соціолінгвістика лежить на межі мовознавства та соціології, її поняттєвий апарат охоплює і лінгвістичні поняття, і соціологічні, між якими встановлюються певні кореляції [1: 583]. Окремі з них є центральними та принциповими в соціолінгвістичних студіях, як-от: соціальна диференціація мови, соціолінгвістична класифікація мов, міжкультурні комунікації, мовна політика, норма тощо. Інші містяться на периферії у вивченні соціальних аспектів функціонування мови, серед них: гендерні, вікові, освітні й елітні соціолекти.

Поняття та категорії соціолінгвістики є розмитими, практично соціолінгвістика не оперує параметрами, які властиві лише їй як окремій галузі мовознавства. Дослідження поділяються на ті, які орієнтовані на соціологію, і ті, що орієнтовані на лінгвістику [2: 568].

У діячній соціолінгвістиці застосовують здебільшого лінгвістичні методи аналізу. І це зрозуміло, адже діячність стосується завжди мовної зміни. Однак системні мовні зміни не завжди трактують у поєднанні із соціальними чинниками. Діячність соціолінгвістика вивчає залежність мовних змін від соціальних умов у часі, а також досліджує неоднорідність мовної системи, що зумовлена багатогранним соціальним спектром. Поміж тим, діячність соціолінгвістика висвітлює й окремі соціально-політичні проблеми, зокрема зміни мовної політики, поглинання та підкорення націй тощо.

Орієнтація лише на мовний чинник у соціолінгвістичній діячності англійської мови є і тенденційною, і об'єктивною. Об'єктивність пояснюється обмеженістю та недостовірністю доступних джерел з історичної соціології. Окремі періоди історії мови висвітлено лише уривками графічних та літературних пам'яток, а деякі ще мізерніше, поодинокими топонімічними фактами. Соціальний аспект мовної еволюції має спекулятивний характер, чимало є невирішених питань. Скажімо, англосаксонські взаємовпливи, з одного боку, та кельтські – з іншого. Не зрозуміло, чому англосаксонські племена, прибуваючи невеликими групами в кельтську Британію, в підсумку не перейняли мову корінного населення, кельтську мову. У таких випадках надзвичайно продуктивним є вивчення антропонімів та топонімів.

Дослідження з ономастики Д. Крістела виявило надзвичайну близькість двох вищезазначених соціумів англосаксонців і кельтів, проте автор і надалі визнає відкритість питання про малу кількість кельтських запозичень в англійській мові [3: 29]. Отже, вектор дослідження спрямований від мовного фактажу до соціальних чинників.

Іншим прикладом соціолінгвістичних висновків, які базуються лише на вивченні мовних даних, є дослідження поеми XII ст. *Ormulum* (написана на північному діалекті, що був повністю під скандинавським впливом). Характерною рисою цієї метричної проповіді є фрагменти впливу французької орфографії, такі як *sh* замість раннього *sc* та *wh* замість раннього *hw*. Водночас у манускрипті немає лексичних запозичень із французької. Тож можна зробити припущення щодо особливостей соціолінгвістичної ситуації. Так, у час написання поеми білінгвізм виявлявся в тому, що освічені носії мови знали французький правопис, а неосвічені не розуміли французьких слів.

Укладання історій англійської мови традиційно базувалось лише на вивченні еволюційних змін мовної системи, тобто застосовувались лише мовознавчі параметри, які діють внутрішньосистемно в мові. У традиційних описах історії мови зміни на фонетичному, граматичному та словниковому рівнях можна пояснити лише внутрішніми чинниками. Цікаво, що такої думки дотримувався і Ф. Соссюр та його послідовники. Учений зазначав, що з визначення мови він вилучає будь-що, що є поза її організації [4: 20].

Дослідник з історичної соціолінгвістики Д. Мілрой зауважив, що головна риса історичного опису мови в XIX та на початку XX ст. стосувалася внутрішньомовного аналізу і її дотримувалися цілеспрямовано, бо якщо «аналіз є внутрішнім елементом мови, соціальні оцінки відсутні, і аналіз можна розглядати, таким чином, як об'єктивний, неідеологічний та надійний» [5: 9]. Інший відомий історичний соціолінгвіст М. Тауненд зауважує: «Мови не існують окремо від мовців, та будь-яке дослідження мовних контактів повинно мати виразно соціальний підхід» [6: 69].

В останні десятиріччя мовознавчої науки таке висвітлення діяхронічних явищ трактують як однобоке, мовознавці наполегливо закликають до залучення соціолінгвістичних параметрів для вивчення історії розвитку мови (Крістал, Ватс, Траджил, Маглстоун, Фенел). Сучасні дослідники вважають, що діяхронію англійської мови потрібно наводити із врахуванням соціолінгвістичних, прагматичних та дискурсивних аспектів.

Чимало висновків сучасної соціолінгвістики не враховують автори традиційних історій англійської мови. Тут доречно нагадати цитату П. Траджила та В. Ватта: «З часу праць Лабова усім стало зрозуміло, що вичерпне трактування мовних змін має охоплювати соціолінгвістичний компонент» [7: 2].

Нітрохи не применшуючи вагомого вкладу ортодоксальних історій мови, які обмежуються діяхронічним мовознавчим описом фонології, граматики та лексики, а також віддаючи належне внутрішньомовним процесам у мовній еволюції, все ж відзначимо їх не завжди універсальне застосування для тлумачення мовних змін. Так, в історії англійської мови найсуттєвішу зміну, перехід від флективного типу мови до аналітичного, пояснюють закладеними в мові системними змінними процесами, а саме: зсувом та закріпленням наголосу на першому складі кореневої морфеми. Поступове акцентування першого складу ослаблювало увагу до флективних закінчень, що призвело до їх нейтралізації, «вирівнювання», а згодом і до повної їх втрати. Таку тенденцію англійська мова успадкувала від індоєвропейської прамови. Однак наго-

лос на першому складі був там ще хаотичним, непослідовним і трактувався як фреквенталія. У староанглійській мові ця ознака стає універсальною. Отже, одну з найважливіших змін, втрату флективності, пояснюємо внутрішнім чинником – наголошенням першого складу основи. У той час майже неможливо пояснити, чому наголос закріпився саме на першому складі (жоден із внутрішньосистемних факторів не пояснює цього) [8: 6].

Припускаємо, що на це вплинули екстралінгвістичні фактори, і діяхронічна соціолінгвістика може це пояснити. Скажімо, є мовні контакти та взаємовплив мов, що пов'язані з міграційними рухами народів.

Як відомо, нормандське завоювання вважається найголовнішим чинником системних змін англійської мови. Однак, у чисто структурному сенсі, вплив французької на англійську не був ні надзвичайним, ні особливим. Окрім величезного словникового запозичення, немає жодної структурної зміни, що виникла завдяки французькій мові [8: 130]. Порядок слів також неможливо пояснити французьким впливом, не кажучи вже про аналітизм. Соціолінгвістичні дані засвідчують, що за 250 років нормандського панування лише незначна кількість корінного населення вивчала французьку мову. А французи вивчали англійську мову, і це була їх французька, а не англійська, яка зазнала впливу від цього.

М. Тауненд зазначає з цього приводу: «Важливо підкреслити, що носії французької в Англії завжди були меншістю; більша частина населення була одномовною, і мова, якою вони говорили, була англійська» [6: 70].

Доказом того, що французька мова не мала впливу на втрату англійських флективних закінчень, є те, що в локально віддаленому від французького впливу північному діалекті цей процес завершився набагато швидше, ніж у сусідніх до нормандців діалектах. Усе ж скорочення флективних закінчень і закріплення наголосу на першому складі лексичної основи безпосередньо пов'язане з мовними контактами.

Історичний розвиток англійської мови знає чимало прикладів, де чинниками мовних внутрішніх змін були лише зовнішні впливи та соціальні важелі. Серед них і латинський алфавіт, і французький словниковий пласт, і лондонський діалект, і прескриптивні граматики, і мовна політика ренесансу.

Вагому роль тут зіграли і внутрішні, і зовнішні важелі: мовні універсальні закони та скандинавський вплив. Внутрішньоструктурні зміни відбувались за схемою: варіативність флексій → уникнення чіткого вимовляння закінчень → перенесення наголосу на чіткий перший кореневий склад → зосередження уваги не на флективних закінченнях → втрата флективних закінчень. Отже, закріплення наголосу на першому складі стало наслідком варіативності флексій у білінгвальному суспільстві, де функціонували дві мови: старонорвезька та староанглійська. Постійні мовні контакти, а також міжнаціональні шлюби стимулювали взаємовплив і спрощення морфологічної системи. Цей процес був посилений ще й таким фактором, як близька спорідненість цих мов. Щоправда, це заперечує Б. Феннел: «Видається малоімовірним, що старонорвезька могла змінити типологію англійської, в той час як тип старонорвезької був майже ідентичним» [8: 92]. Протилежну думку обстоюють Я. Фісяк, Б. Мітчелл, Ф. Робінсон та ін. [9; 10].

Старонорвезька мова, як і староанглійська, була германською мовою, і корені багатьох слів були однаковими. Відрізнялись граматичні морфеми лише за флективними закінченнями. Порівняймо старонорвезькі та староанглійські варіанти: *segls*, *segli* та *segles*, *segle*. Або морфеми: *neta*, *nemir*, *nemi*, в одній мові, та *nime* для всіх осіб – в іншій. В умовах білінгвального суспільства така міжмовна варіативність, з

одного боку, а також надзвичайна схожість лексем, з іншого, призвели до проміжної стадії – «плутанини» закінчень, а далі – послаблення, а то й уникнення їх чіткого вимовляння. Цей ланцюжок змін стимулював закріплення наголосу на першому складі кореня, що, зі свого боку, затвердило втрату флективних закінчень.

Отже, первинним у ланцюжку змін є соціальний чинник і білінгвізм. Я. Фісяк говорить про піджинізацію англійської мови в цей час: «Факт, що скандинавська мова не вижила в Англії... може вказувати на перехід носіїв скандинавської на певний тип англійської із значними домішками скандинавських елементів та спрощеної граматики» [9: 53]. Справедливим є зауваження Д. Мінрой, що будь-які мовні зміни завжди ініційовані носіями мови, а не самими мовами, і тому «історія мов, таких як англійська... стає... історією контактів між мовцями» [5: 311].

Отже, традиційне висвітлення діахронічного зрізу англійської мови суто через внутрішній аналіз не відповідає вимогам адекватного висвітлення історичного розвитку мови.

Інший соціолінгвістичний параметр, який відіграє важливу роль у діахронії, – це диверситивність мови.

Найбільшої критики зазнають історичні описи, які орієнтовані на зображення розвитку лише нормативного варіанта англійської мови. Серед них і найбільші авторитети: Генрі Світ, Отто Джесперсон, Г. Вайлд. Історії англійської мови – це, по суті, історії розвитку *Standard English* – нормативного англійського варіанта. Зауважимо, що термін завжди графічно зображується великою літерою, що увиразнює його надважливість щодо інших варіантів, а одночасно й стверджує наявність інших варіантів, діалектів, соціолектів тощо.

Диверситивність англійської мови, і вертикальну (діалектну), і горизонтальну (соціумну) в більшості випадків історики-мовознавці не брали до уваги при укладанні історій англійської мови. Діалектну диференціацію враховували лише в періоди до появи кодифікованої англійської мови, а далі – історія англійської мови. Історія нормативної мови не може претендувати на повне та правдиве висвітлення мови з її різновидами та дискурсним різноманіттям. Варіант *Standard English* – є лише маленькою частинкою в калейдоскопі диверситивності діалектів та стилів, які формують англійську мову загалом.

Нема жодного доказу, що дослідження нормативних варіантів у кожний період краще прояснить бачення історії мови та природу мовних змін, ніж дослідження ненормативних діалектів та соціолектів. Радше навпаки. Наприклад, закінчення *-s* у третій особі однини теперішнього часу було зафіксовано в окремих діалектах англійської мови уже в староанглійському періоді, а закріпилось як норма англійської мови в пізні часи ренесансу.

У центральному та південному діалектах середньовіччя, які поклали основу лондонському діалекту, ця морфема зберігала архаїчну форму *-eþ* аж до XIV ст. Водночас у північному діалекті середньоанглійського періоду уже раніше було сформовано наближену до сучасної флексію: *-es*.

«Вирівнювання» флективних закінчень, які ми пов'язуємо із середньоанглійським періодом, в окремих діалектах завершилось уже до IX ст. у староанглійському періоді. У середньовіччі прогресивні зміни у граматичній системі швидше просуvalися в північних діалектах, ніж у лондонському стандартизованому. Отже, інколи еволюція мови в периферійних діалектах є достовірною картиною, ніж ситуація у «центральных» діалектах. Це пояснюється соціолінгвістичними параметрами, а саме – мовними взаємовпливами.

Акцентуючи на важливості вивчення диверситивності мови, П. Граджил та Р. Уатт зауважують, що впродовж історії англійської мови нараховується більше ненормативних варіантів, ніж нормативних. Ненормативними варіантами розмовляли і розмовляють набагато більше людей, ніж варіантом *Standard English*. Ігнорування цього факту негативно впливає на реальну діяхронію англійської мови [7: 27].

На цьому наголошує також Д. Крістал: «На кожну людину, яка говорить *Standard English* є, напевно, сотня, яка не говорить, і ще сотня, яка говорить іншим варіантом в однаковій мірі, що й нормативним. Де ж опис історії їхньої мови?» [3: 5].

Ще одним аргументом не на користь історичних граматик, які описують лише нормативний варіант, є те, що сам нормативний варіант є варіативним. Орфографія лексикографа XVIII ст. С. Джонсона та прескриптивного граматиста Р. Лоутса подекуди має подвійні стандарти [11: 3]. Іншою слабкою стороною залучення нормативного варіанта до подання історії мови є те, що, прагнучи наслідувати письмовий стандарт, нормативна орфографія не передає варіативності вимови інших соціумів. Варто також взяти до уваги, що в ранні періоди англійську перекладали із латинської та французької мов і вона зазнавала суттєвого їх впливу на письмі. Навіть морфологія при перекладі містила девіації з мов джерел [8: 9].

Мовні контакти вважаються соціолінгвістичним параметром, який завжди має стосунок до мовної еволюції. Слід також зазначити, що, навпаки, мовна ізоляція дуже часто веде до мовних змін [8: 4]. Як зауважує М. Тауненд: «Написання лінгвістичної історії з урахуванням лише англійської мови створить цілковито хибне уявлення про лінгвістичну діяльність в Англії; це буде схоже на написання соціальної історії з огляду на один клас або одну статтю» [6: 61].

Використання ще одного параметра – горизонтальної (соціумної) диверситивності в діяхронічній соціолінгвістиці стало можливим завдяки історичній корпусній лінгвістиці. Наприклад, *CEEC (Corpus of Early English Correspondence)* та *HC (Helsinki Corpus of English Text)* надають можливості дискурсивного вивчення діяхронії. Дослідження мови різних соціальних класів, соціального елітизму та інших маргінальних соціолектів доповнюють ортодоксальну історію англійської мови непересічними висновками. Як приклад, гендерні лінгвістичні дослідження текстів раннього новоанглійського періоду містять евристичні висновки: жінки використовували більше стандартизованих мовних форм, ніж чоловіки цієї ж соціальної групи [12: 196]. Такі заглиблення в історичну соціолінгвістику та прагматику створюють нові сторінки «альтернативних» описів англійської мови, що претендують на адекватне висвітлення мовного розвитку.

1. *Українська мова: енциклопедія*. – К. : «Укр. енцикл.», 2000. – 752 с.
2. *Селіванова О.* Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
3. *Crystal D.* The Stories of English/ Crystal D. – London ; New York : Penguin Group, 2005. – 584 p.
4. *Saussure, F. de.* Course in General Linguistics, trans. R. Harris / F. de Saussure. – London : Duckworth, 1983. – 284 p.
5. *Milroy J.* The Legitimate Language. Giving a History to English / J. Milroy // Alternative Histories of English / ed. by R. Watts and P. Trudgill. – New York : Routledge, 2005. – P. 7–25.
6. *Townend M.* Contacts and Conflicts: Latin, Norse, and French / M. Townend // The Oxford History of English / ed. by L. Mugglestone. – Oxford ; New York : OUP, 2008. – P. 61–85.
7. *Trudgill P., Watts R.* Introduction. In the year 2525 / P. Trudgill, R. Watts // Alternative Histories of English / ed. by R. Watts and P. Trudgill. – New York: Routledge, 2005. – P. 1–3.

8. *Fennell*. A History of English. A Sociological Approach / Fennell. – Oxford : Blackwell Publishing, 2004. – 284 p.
9. *Fisiak J.* An Outline History of English. Vol. One. External History / J. Fisiak. – Poznan : Wydawnictwo Poznanskie, 2000. – 174 p.
10. *Mitchell B., Robinson F. C.* A Guide to Old English / B. Mitchell, F. C. Robinson. – Oxford : Blackwell Publishers, 1992. – 376 p.
11. *Mugglestone L.* Introduction. A History of English / L. Mugglestone // The Oxford History of English / edit. by L. Mugglestone. – Oxford ; New York : OUP, 2008. – P. 1–6.
12. *Terttu Nevalainen.* Mapping Changes in Tudor English / Terttu Nevalainen // The Oxford History of English / ed. by L. Mugglestone. – Oxford ; New York : OUP, 2008. – P. 178–211.

THE ROLE OF SOCIOLINGUISTIC PARAMETERS IN HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE ENGLISH LANGUAGE

Olha Kurpil

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine
okurpil@yahoo.com*

The article exemplifies that sociolinguistic analysis is indispensable for describing historical development of the English language since focusing solely on internal system factors cannot contribute to adequate elucidating of language development issues in diachrony. It presents the role of sociolinguistic parameters for exposing certain issues of language evolution.

Key words: diachronic sociolinguistics, sociolinguistics parameters, horizontal and vertical language diversity, language contacts, sociolects.

РОЛЬ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ В ИСТОРИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Ольга Курпиль

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
okurpil@yahoo.com*

Статья свидетельствует, что социолингвистический анализ является неминуемым для описания исторического развития английского языка, потому что внимание только к внутренне-несистемным факторам не способствует адекватному освещению вопросов развития языка в диахронии. Продемонстрирована роль социолингвистических параметров для освещения отдельных вопросов языковой эволюции.

Ключевые слова: диахронная социолингвистика, социолингвистические параметры, горизонтальная и вертикальная диверсифицированность языка, языковые контакты, социолекты.

Стаття надійшла до редколегії 30.06.2010
Прийнята до друку 17.09.2010